

DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT SEMPOZYUMU

18-19 Kasım 2009

TEBLİĞLERİ

İSTANBUL 2010

DÂRÜ'L-FÜNÛNUN İLK DİNLER TARİHÇİSİ=GEORGES DUMÉZİL VE "TÂRİH-İ EDYÂN DERSLERİ"

Fuat AYDIN*

1924'de kurulan İlahiyat Fakültesine kadar, 1874'de Dârü'l-fünûn-ı Sultani'nin Edebiyat Fakültesinde Tarih-i Umumî ve İlmi Eşâtiri Evvelin adıyla verilen dersle başlatılabilecek olan dinler tarihi eğitimi, hem 1900'de açılan Dârü'l-fünûn-ı Şahane'nin Ulûm-i Âliye Şubesinde ve 1908'deki yeni adıyla İstanbul Dârü'l-fünûn'un Ulûm-i Şer'iyye şubesinde¹ hem de medreselerin ıslahı sırasında kurulan ve 1918'den itibaren Süleymaniye Medresesi olarak varlığını devam ettiren Medresetü'l-Mütehassısın'nin ders programında nispeten farklı adlar altında olmak üzere yer almayı sürdürmüştür².

Tevhidi- tedrisat kanunu gereğince medreselerin kapatılması üzerine 1924'de, yüksek din mütehassısı yetiştirmek maksadıyla İstanbul Dârü'l-fünûn'da açılması kararlaştırılan İlahiyat fakültesinin programında da diğer dinler eğitimi Tarih-i Edyân adıyla yerini alır. Ancak bu dersi vermek üzere, temel eğitim, filoloji ve dinler tarihi almış olan bir Fransız'ın Georges Dumézil'in çağırılması, söz konusu dersin kendisinden önce çeşitli kurumlarda okutulan dersten farklı olacağının bir işaretidir. Çünkü bu tarihten önce dinler tarihi dersini okutan ya da konuyla alakalı metin kaleme alanların hemen hemen hiç biri, meslekten dinler tarihçisi değildir. Bu, önceki dinler tarihi öğretim ve çalışmaların hiçbir kıymeti haiz olmadığını değil, fakat burada verilecek olan dersin öncekinden külli olarak farklı olacağını/olduğunu söylemektir. Tebliğin ileriki kısımlarında, bu farklılıktan kastımızın ne olduğu daha açık bir hale gelecektir.

Dârülfünûn'ın ilk akademisyen dinler tarihçisi ve onun verdiği derslerin tercümesinden oluşan *Tarih-i Edyan Derslerini* konu edinecek olan bu tebliğ iki ana bölümden oluşacaktır: ilk olarak Dumézil'in yalnızca İstanbul'a gelişi öncesi ve buradaki değil özet bir şekilde olsa da ölümüne kadar ki hayatı ele alınarak, önemli eserlerinden bir kısmı zikredilecek ve son olarak da modern dönem din çalışmalarındaki yeri gösterilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak ise, Dumézil'in Dârü'l-fünûn İlahiyat Fakültesi'nde 1925-1927 yılları arasında vermiş olduğu ders notlarından oluşan *Tarih-i Edyan Dersleri* adlı (ehli arasında bilinmeyen³ bilenlerin de yalnızca ismen bildikleri⁴) metnin tanıtımı yapılacak ve bunlardan hareketle Dumézil'in söz konusu dönemde nasıl bir dinler tarihi anlayışına sahip olduğu, gösterilmeye çalışılacaktır.

* Doç. Dr., .Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri öğretim üyesi.

¹ Bu şube, biraz sonra bahsedilecek olan, Medresetü'l-mütehassısın'ın açılması üzerine kendisine gerek kalmadığı gerekçesiyle kapatılır. Bkz. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2004, s. 65.

² Dârü'l-fünûn İlahiyat fakültesi öncesi okutulan dinler tarihi derleri, bunların isimleri, okutan hocaları ve dinler tarihiyle alakalı kitaplar kaleme alan kimseler hakkında bkz. Cengiz Batuk, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri", *Din Bilimleri Dergisi*, IX (2009), I, s.73-74; Ali Arslan, *Dârü'l-fünûndan Üniversiteye*, Kitapevi, İstanbul 1995; Mehmet Ali Ayni, *Dârülfünûn Tarihi*, yayına hazırlayan Aykut Kazancıgil, Kitabevi, İstanbul 2007.

³ İbrahim Sümer tarafından hazırlanan "Türkiye'deki Akademisyen Dinler Tarihçilerin Bibliyografyası", AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, A01FD Cilt XL/LL(2002) Sayı 1s. 187-229'da, ders notlarını bir kenara bırakın Georges Dumézil'in adı hiç zikredilmez; Şinasi Gündüz tarafından kaleme alınan ve Türkiye'deki Dinler tarihi çalışmalarının seyrini anlatan "From Apology to Phenomenology: The current state of The studies of the History of Religions in Turkey", *Change and Essence: Dialectical Relations Between Change and Contunify in the Turkish Intellectual*, The council for research in values and Philosophy, Washington 2005, s. 25-43 adlı yazıda da, ne Dumézi'den ne de verdiği dersler ve ders notlarının varlığına dair herhangi bir söz yoktur. Cengiz Batuk tarafından kaleme alınan "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), sayı: 1, s.71-97, makalesi de, Dumézi ve Türkiye'de faaliyetleri hakkında nispeten daha detaylı bilgi vermekle birlikte o da, ders notlarının varlığına yönelik herhangi bir atıfta bulunmaz.

⁴ Bkz Galip Atasagun, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 20, s. 10.

Georges Dumézil Hayatı ve Eserleri

Georges Dumézil, Paris'te 4 Mart 1898'de doğdu. Daha yedi sekiz yaşındayken, kendisine Almanca öğretmeye başlayan babasının ona Niehbuhr'un Herakles'in ve Argonat'ın yolculuklarını çok basit bir şekilde anlatan Almanca ve Fransızca çevirisinin yan yana yer aldığı bir metin getirmesiyle, ömrünün büyük kısmını araştırmaya adanmış mitolojiye olan ilişkisi başlamış oldu⁵.

Neufchâteau koleji, Troyes ve Tarbes liselerinde okuduktan sonra, saygın Paris Louis-le-Grande Lisesine devam etti. Lise yıllarında ilgisinin mitolojiden dilbilimine kaydığını söyler. Troyes'de İtalyanca ve Yunanca öğrenen Dumézil, ilk olarak burada Sanskritçeyle ilgilenmeye başladı. Louis-le-Grande Lisesi'nde Sanskritçe çevireler yaptı ve bunlardan birkaç tanesi, oğluyla birlikte okuduğu filolog ve modern semantiğin kurucusu kabul edilen Michel Bréal tarafından düzeltildi; ayrıca ona ihtiyaç duyduğu Sanskritçe-İngilizce bir sözlük verdiği gibi dil bilim konusunda kimi takip etmesi gerektiği söyleyerek Antoine Meillet'i tavsiye etti⁶. Babasının görevi sebebiyle, lise eğitiminin bir kısmını sürdürdüğü Tarbes'te Bask diline merak sardı. Babasının geri çağırılması üzerine Paris'e geri döndü ve Aydınlanmanın eleştirel ruhu ve seküler değer yargılarıyla eğitilmiş bir öğretmen grubu yetiştirmek için kurulan ve sonra elit bir kurum haline gelen Ulm sokağındaki Ecole Normale Supérieure'e girdi ve burada 1914 felsefe ve 1915'de hazırlık sınıflarını okuduktan sonra, Fransızca, Tarih ve Latince imtihanlarındaki başarısıyla birinci olarak 1916 yılında, Ecole Normale Supérieure (ENS) kaydını yaptırdı⁷. Burada, Michel Bréal tarafından Fransızcaya çevrilen Franz Bopp'un *Dictionnaire étymologique du Latin* adlı eseriyle tanıştı. Askere alınmasına⁸ yol açan birinci dünya savaşının çıkmasıyla, salıverildiği 1919 yılına kadar çalışmalarına ara veren Dumézil, Kasım 1919'da edebiyat agrejesi olduktan sonra, Ekim 1920'ye kadar öğretmenlik yaptığı Fransa'nın kuzeyindeki Beauvais Lycée'ine profesör olarak atandı. Bir ortaöğretim hocalığını kaldıramayan Dumézil, zamanın önde gelen tarihsel linguisti, Antoine Meillet'in gözetiminde, *Festin d'immortalité: Etude de mythologie compare indo-européenne/Ölümsüzlük Bayramı: Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Mitolojisi Hakkında Bir Çalışma* adlı *doctarat d'état* çalışmasına daha çok zaman ayırmak için ayrıldı. 1921'de Varşova Üniversitesi'nde Fransızca okutmanı olarak görevlendirilinceye kadar özel dersler vererek, ölenler için dikilen anıtların açılışında yapılan konuşmalar kaleme alarak ve başka bir takım küçük işlerin yanı sıra Fransız dışişleriyle bağlantılı olarak kurulacak bir gazetenin Paris muhabirliğini yaparak hayatını kazanmakta ve bu arada da tezini de yavaş yavaş şekillendirmekteydi⁹.

İlk kez Paris'ten ayrılmanın sıkıntıyla altı ay kadar kaldığı Varşova Üniversitesi'ndeki görevinden istifade ederek 1921 yazında tekrar Paris'e döndü. Burada üç yıllık bir doktora bursu buldu. Ona göre, burs çok fazla olmayan ancak iyi kötü geçinmesini mümkün kılacak bir miktardır. Bu arada yine, bir Rus göçmenin Japoncadan Fransızcaya yaptığı çevirileri düzeltmek gibi küçük işler yapmayı da sürdürdü. Aynı zamanda tezini yazmaya başlayan Dumézil, 1923'ün sonunda onu hazır hale getirdi; Guimet müzesi tarafından basılması üstlenilen yirminci yüzyılın önde gelen kariyerlerinden birinin başlangıcına işaret eden tezini 1924'de savundu¹⁰. Bu çalışmasında hedefi, Hint-Avrupa halklarının kutsal içecek mitolojisini yeniden oluşturmak ve bunun batıda Tanrılara ölümsüzlük bahşeden amrosia kutsal içeceği ile aynı olduğunu göstermekti¹¹.

Bu arada Collège de France'da Hindistan dilleri çalışan filolog Jules Bloch'ın Sanskritçe derslerine ve Doğu dillerinde de Paul Boyer'in Rusça derslerine devam etti¹².

1925 yılının¹³da Madelein Legrand ile evlenen Dumézil, acilen bir işe ihtiyacı olmasından, kendi ifadesiyle "çaresizlikten"¹⁴ dolayı Jean Marx adındaki arkadaşının, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bir dinler tarihi kürsüsü kurması fikrini kabul eder. Böyle bir kürsünün kurulmasını, Dumézil'e göre, Atatürk'e dini devletten ayırma hususunda buna benzer kürsülerin Fransa'da önemli fonksiyonlar icra ettiğinin söylenmiş olması mümkün kılmalıdır¹⁵. Ancak Dumézil, Atatürk'ün dini devletten ayırma teşebbüsüne en hassas, en alingan din adamlarının

⁵ Didier Eribon, *Georges Dumézil İle Konuşmalar*, Türkçesi İsmail Yerguz, Sinatle Yayınları, İstanbul 1998, s. 30-31.

⁶ Eribon, *a.g.e.*, s. 31

⁷ Eribon, *a.g.e.*, s. 32. Ecole Normale Supérieure ve buradaki eğitim tarzı hakkında bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Ecole_Normale_Supérieure, 31.10.2009.

⁸ Askerlik sırasında neler yaptığı ve nerelerde bulunduğu dair bkz. Eribon, *a.g.e.*, s. 35-40.

⁹ Eribon, *a.g.e.*, s. 42-43.

¹⁰ "Georges Dumézil", *ERE*, Eribon, *a.g.e.*, s. 44.

¹¹ John Lechte, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity*, (Florence, USA: Routledge, 1994),

¹² Eribon, *a.g.e.*, s. 44.

¹³ Eribon, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁴ Eribon, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁵ "Mustafa Kemal yeniden hayat verdiği ülkesinde devleti bir din devleti olmaktan çıkarmak istiyordu ve ona Fransa'da dinler tarihi

bile alınmadıkları, gücenmediklerini; ayrıca kendisinin de verdiği derslerde kesinlikle 'kitap dinlerine' de girmediğini söyler¹⁶.

Eşiyle teklifi hemen kabul ederler ve 1925'de Noel'den kısa bir süre önce Marsilya'dan gemiyle İstanbul'a gelirler. Üniversiteyle üçer yıllık iki sözleşme yapan Dumézil, bunun iki yılını İlahiyat Fakültesinde, geri kalan kısmını işlerini ayarlayarak geçtiğini söylediği Edebiyat Fakültesinde tamamlar.

Mehmet Ali Aynî'nin *Dârülfünun Tarihi* kitabında yer verilen "tedris heyetleri" listesinden Dumézil, hem Edebiyat Fakültesi hem de İlahiyat Fakültesi heyet-i tedrisinde dinler tarihi hocası olarak gösterilir. İlahiyat fakültesinde iki yıl boyunca verdiği târih-i edyân dersleriyle alakalı olarak elimizde derste tutulmuş olan notlarının basılmış hali olduğu halde, edebiyat fakültesi dönemiyle alakalı olarak son zamanlara kadar herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız gibi, Eribon tarafından kendisiyle yapılan uzun söyleşinin hiçbir yerinde orada ne yaptığına/okuttuğuna dair bir bilgi de yer almaz. Ancak Kasım 2009 tarihli olarak *Belkıs Halim Vassaf'ın Defterinden Dumézil'in Sosyoloji Ders Notları*¹⁷ adlı kitap bu durumu nispeten aydınlatır. Buna göre Dumézil'in İlahiyat Fakültesi sonrasında Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümü öğrencilerine 1929 yılı boyunca İçtimaiyat dersini vermiştir¹⁸. Ancak bu son bilgiye rağmen, 1927-29 ve 1930-31 yılları arasında ne yaptığı, yine belirsiz kalmaktadır. Gündüz Vassaf tarafından yayınlanan *Annem Belkıs* adlı kitapta Belkıs Hanım, Dârü'l-fünun günlerini anlatırken "Cumhuriyetten sonra İlahiyat Fakültesi kapandığından Fransa'dan gelen dinler tarihi profesörü Dumézil de derslerini bizi veriyordu"¹⁹ ifadesi de, kendi içinde barındırdığı (Dârülfünun İlahiyat Fakültesinin Cumhuriyetten sonra kapatılması gibi) tutarsızlıklar bir yana, Dumézil'in burada dinler tarihi dersini devam ettirdiğini söylüyor. Belkıs Hanım'ın bu nakli Aynî'nin hem Edebiyat hem de İlahiyat fakülteleri heyet-i tedrisiyyesi içinde Dumézil'in dinler tarihi müderrisi olarak yer almasını anlaşılır kılarsa da, yine de çok doğru imiş gibi gözüküyor, zira İlahiyat Fakültesi'nin yanı sıra Edebiyat fakültesi programlarında târih-i edyân bir ders olarak yer almamaktadır²⁰. Belkıs hanım, dinler tarihi müderrisi olan Dumézil'i, içtimaiyat dersi vermesine rağmen, asıl branşından dolayı aldıkları dersi dinler tarihi ile karıştırmış olabilir mi? Kesin bir şey söylemek şimdilik mümkün gibi gözüküyor.

Bu altı yıllık Türkiye dönemi boyunca, Dumézil buradaki eğitiminin yanı sıra, hem *Dârü'l-fünun İlahiyat Fakültesi Dergisi* ve *Türk Antropoloji Mecmuası*nda makaleler yayınladı hem de, tatillerde gittiği Fransa'da bazıları daha önce başladığı ve tamamladığı metinler yayınlamayı sürdürdü²¹. Yazılar Türkçe olarak yayınlanmış olsa da, onların yayınlandığı zaman, en azından 1926-27 yılında, konuşmaya başlamış olsa bile (çünkü İlahiyat fakültesindeki ilk dersinde birkaç ay içinde talebeyle Türkçe konuşmayı umduğunu söylüyor²²) metin kaleme alacak kadar Türkçeyi öğrendiğini söylemek mümkün gözüküyor²³. Muhtemelen ders notlarında olduğu gibi, başka hocalar bu metin-

kürsülerinin buna benzer bir girişimde önemli işlevleri yerine getirdiği söylenmişti". Eribon, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁶ Eribon, *a.g.e.*, s. 48; söz konusu kürsünün Atatürk'ün sekülerleşme siyasetinin mümkün kıldığı bir şey olduğu hususunda bkz John Lechte, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity*, (Florence, USA: Routledge, 1994),

¹⁷ *Belkıs Halim Vassaf'ın Not Defterinden Dumézil'in Sosyoloji Dersi Notları*, Hazırlayan Gündüz Vassaf, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2009. Bu kitap, bir Üniversite yayını olmasına, içinde tanınmış akademisyenlerin yazılarının bulunmasına rağmen kendi içindeki yazıların birbirlerinden haberi yok gibi görünüyor. Metnin hazırlanması sorumluluğunu üstlenen Ali Akay, Türkiye'nin tanınmış bir sosyologu. Ancak Önsüzde yer alan Gündüz Vassaf'ın yayına hazırlanan bu metnin "sosyolojinin kurucularından Geroges Dumézil'in tutulduğundan elli yıl sonra..." ifadesi onun hemen yazısının yanı başında yer alır. Belkıs Halim, hauratında Cumhuriyetin kurulmasıyla İlahiyat Fakültesinin kapatılmasından söz eder ve bununla ilgili ne bir dip not ne de başka bir açıklama yer alır. Ali Akay'ın kendisi kaynak göstermeksizin Dumézil'in İstanbul'a geldiğini ve sosyoloji dersleri verdiğini, Mustafa Kemal tarafından davet edilen Dumézil'in İlahiyat Fakültesine çağrıldığını ancak önce bunu kabul etmediğini, fakat daha sonra Sosyoloji dersleri vermek için İstanbul'a geldiğini söyler; sanki bunları kendisi söylememiş gibi, 7-8 sayfa sonra, Eribon'un Dumézil ile yaptığı söyleşilerin Türkçe çevirisin kullanarak, metinde yer alan Dumézil'in Atatürk'ün "devleti bir din devleti olmaktan çıkarmak istiyordu" ifadesini "vatani kutsaldan arındırmak istiyordu" şeklinde anlar ve Dumézil'in bu maksatla İstanbul Üniversitesi Dinler Tarihi, Müslüman İlahiyat Kürsüsüne çağrıldığını söyler. Bütün bunlar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi olarak çıkartılan ve yayınlanacak hale gelinceye kadar, teşekkür kısmında zikredilen yedi sekiz kişinin emeğiyle hazırlanmış bir metin için yakışık alır şeyler olmasa gerektir.

¹⁸ *Belkıs Halim Vassaf'ın...*, s.

¹⁹ Gündüz Vassaf, *Annem Belkıs*, İletişim Yayınları, İstanbul 200'den nakleden Gündüz, "Önsöz", *Belkıs Halim Vassaf'ın...*, s. 4.

²⁰ Bu programlar için bkz. Aynî, *a.g.e.*, s. 66-67; Arslan, *a.g.e.*, 81, 131-132.

²¹ Dumézil'in hem Dârü'l-fünun İlahiyat Fakültesi Dergisinde hem de *Türk Antropoloji Mecmuası*nda makaleleri yayınlanır. "Vurma Altının Beynelmile Eski Bir İsmine Dair Bir Tekrir", *Türk Antropoloji Mecmuası*, No:2, Mart 1926, ss. 25- 31; "Sibirya Hikayelerinde 'Mani' Dininin Bir Tesiri", "Bazı Esassız Katliamlara Dair", *Türk Antropoloji Mecmuası*, No:4, Mart 1927, ss.36-44. Bunlar için bkz. Cengiz Batuk, *a.g.m.*, s. 79-80. Mesela bu dönemde *Le problème des Centaures*'u yayınladı.

²² Dumézil, *Târih-i Edyân Dersleri Tercümesi*, s. 3.

²³ Daha aşağıda zikredilen, Belkıs Halim'in Dumézil'in Edebiyat fakültesindeki dönemiyle ilgili hauratında yer alan, onun mütercim kullanmayı sürdürdüğü ifadesi de bunu teyit eder gibi görünüyor.

leri Fransızcadan Türkçeye çevirmiş olmalılar. Zamanla, konuşma akıcılığı azalmış olsa da, Dumézil Türkçenin en az kötü konuştuğu dillerden biri olduğunu söyler²⁴.

Hayatın en güzel günlerini geçirdiğini söylediği Türkiye döneminin onun için önemli bir yanı da, Osetleri ararken önce Çerkezleri ve daha sonra bunlardan bir grup olan Ubihleri bulmuş olmasıdır. Bu, onun Kafkas dilleri hakkında başlayan ve daha sonra devam eden çalışmalarının başlangıcı olur. 1927'de karşılaştığı Kafkasyalılarla 1929, 1930, 1931'de Sapanca Kırkpınar'daki köylerine gider ve İstanbul'da çok sayıda Kafkasyalıyla görüşür²⁵. Buradan ve daha sonra Ubihlerle ilgili elde ettiği bilgileri yayınlar²⁶. Dumézil, bu konu bağlamında olmak üzere 1954 yılından itibaren 1972 yılına kadar hemen hemen her yaz olarak Türkiye'ye, Manyas'taki Hacı Osman ve Hacı Yakup köylerine gelir gider²⁷. Kafkas halklarının dil, mitoloji ve kültürleriyle ilgilenmeyle yetinmeyen Dumézil, Çerkez, Gürcü, Laz ve lehçelerini; Avar, Çeçen ve İnguş dilleriyle lehçelerini, Abhaz ve Ubih dillerini de öğrenir²⁸.

Türkiye'deki sözleşmesinin 1931 yılında bitmesi üzerine, İskandinavya dillerini öğrendiği Uppsala Üniversitesine Fransızca öğretmenliği yapmak üzere gitti. Burada iki yıl kaldı. Buradan dönüşünde²⁹ Ecole des Hautes Etudes'in din seksiyonuna atandı ve Sylvain Lévi'nin çabalarıyla ilk adı "Karşılaştırmalı Mitoloji" ve daha sonra "Hin-Avrupa Medeniyeti" olarak düzeltilen bölümün araştırma müdürlüğünü getirildi. Burada çalışırken de, kurumda boşalan bir kadroya atandı. Buradayken iki yıl Doğu Dilleri bölümünde Çince derslerini takip etti. 1939 Haziran'ına kadar Ecole des Hautes Etudes'de ders verdi.

Ekim 1937'de *Flamen-Brahman*³⁰ sorununu yeniden aldı ve 1937-38 ders yılı başında, o zaman kadar fark etmediği bir şeyin kesin olarak farkına vardı. Bu, daha sonra nispeten biraz ayrıntılı bir şekilde kendisinden bahsedeceğimiz, Hint-Avrupa toplum yapısının üçlü: Hâkimiyet/hukuk, savaş ve üretim şeklinde yapılandığı ve bu üçlünün hem tanrılar tarafından hem de toplumsal ayırım tarafından temsil edilmiş olmasıydı³¹. Dumézil ömrünün kalan kısmını, Hint-Avrupa kategorisi içinde yer aldığı kabul edilen milletlerin kadim toplum yapılarında bu üçlü yapıyla ilgili sonuçlar çıkarmaktan başka bir şey yapmadığını söyler³².

1939'da İkinci dünya savaşının çıkmasıyla tekrar askere alınır ve 1940'da Türk ordusuyla irtibat kurma göreviyle bir kez daha Türkiye'ye gelir. Eylül 1940'a kadar Ankara'da kalır. Artık kendisinin yapacak bir şeyi kalmadığını fark edince Paris'e geri döner. 1940'ta Ecole des Hautes Etudes'deki derslerine yeniden başlar. Ancak buradaki görevi, 1941'de İsveç dönüşü girdiği masonluk, Mareşal Henri Petain tarafından kurulan Vich hükümetinin bütün masonları eğitim ve kamu görevlerinden uzaklaştırma çabasıyla dolaylı askıya alınır ve 1943'de yeniden ders vermeye başlar; 1968'deki emekliliğine kadar burada ders vermeyi sürdürür.

1949'da Collège de France'daki Hint-Avrupa Medeniyeti bölümüne tayin edildi. Bu tarihten sonra, hem Collège de France'da hem de Ecole des Hautes Etudes'de karşılıklı konuşmalar yaparak ikili bir hizmet verdi. Collège de France seçilmeden önce, Doğu Dilleri Okulunda birkaç yıl klasik Ermenice dersi verdi³³. 1952'de sürekli olarak istediği Keçuva dilini öğrenmek için Peru adalarına, Cuzca'ya gitti. Altı ay kaldığı Peru'da bu dilin Türkçeye çok yakın benzerliğin olduğunu keşfetti. Ancak bu kanaatini, Türkologların paylaşmadığını söyler³⁴.

Peru Lima Üniversitesi (1955) ve Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi'nde (1971) üç yıllık ziyaretçi profesörlükler dışında Collège de France'daki görevini, 1968'deki emekliliğine kadar sürdürdü. Collège de France'te ders vermeyi bıraktıktan sonra altı aylığına Princeton'a, daha sonra Eliade'nin davetiyle Chicago'ya ve bir öğretim

²⁴ Bkz. Eribon, *a.g.e.*, s. 76.

²⁵ Kafkaslarla alakalı olarak yaptığı çalışmalardan biri Musa Yaşar Sağlam tarafından Kafkas Halkları Mitoloji, adıyla çevrilerek Ayraç yayınları, Mayıs 2007'de yayınlanır.

²⁶ Ubih dili ile ilgili yayınları ve onlarla ilişkileri için bkz. Eribon, *a.g.e.*, s. 51-52.

²⁷ Eribon, *a.g.e.*, s. 73. 75. Bu tarihten sonra, doktorları kalp probleminden dolayı artık gelmesine izin vermezler. Bu köyler geldiğine dair bkz. A. Sumru Özsoy, "Geogres Dumézil ve Kafkas Dilleri Çalışmaları", *Belkis Hahmı Vassaf'm...*, s. 30.

²⁸ Aka, *a.g.m.*, s. 15.

²⁹ İsveç dönüşünden kısa bir süre sonra, gençlik dönemi bir arkadaşının aracılığıyla mason locasına kaydolur. Dumézil, mason locasına kaydolma gerekçesini, "İskoç" denen bir örgütün muhtemel Kelt kuşağı hakkında düşünmekte olduğunu, bunu söz konusu arkadaşına zaman zaman anlattığında mason olduğunu bildiği arkadaşının daveti üzerine olduğunu ve birkaç yıl sürdürdüğünü, söyler. Eribon, *a.g.e.*, s. 64.

³⁰ *Flamen-Brahman*, Annales du musée Guimet, petit collection, Paris 1935.

³¹ Dumézil bu keşfini, "La Préhistoire des flamines majeurs", *Revue d'histoire des religions*, CVIII, 193, s. 188-220 adlı makalede ele alır.

³² Eribon, *a.g.e.*, s. 56.

³³ Eribon, *a.g.e.*, s. 65.

³⁴ Keçuva dili ve Türkçe benzerliği hakkındaki kanaatleri için bkz. Eribon, *a.g.e.*, s. 69-70.

dönemi için Los Angeles'a olmak üzer üç yıl üst üste (1968-1971) ders vermeye (bunlar karşılığında Collège de France'daki birinci emekliliğine ilave olarak ikinci bir emeklilik elde etti) Amerika'ya gitti. 1964'de İstanbul Üniversitesi tarafından kendisine "fahri doktora" unvanının verildiği Türkiye'ye son kez olmak üzere 1972'de geldi. Amerika'dan sonra Meksika Üniversitesi'yle ve bir sonraki yıl için de Montréal Üniversitesiyle kontrat yaptı. Ancak doktoru, birincisini yüksekliği ötekini ise sıcaklığı nedeniyle yasakladı.

1979'da Académie Française seçildi ve giriş toplantısındaki konuşmayı Claude Lévi-Strauss yaptı. 1986 yılında geçirdiği yoğun bir kalp krizi sonunda vefat etti. Böylece, Max Müller ve takipçilerinin adını kötüye çıkardığı karşılaştırmalı mitoloji sahası, son yüzyılın yetiştirdiği en ciddi savunucusunu kaybetmiş oldu. Uppsala Üniversitelerinden (1955), İstanbul Üniversitesi'nden (1964), Bern'den (1969), ve Liège'den (1979) fahri doktora unvanına sahip olan Dumézil, Belçika Kraliyet Akedimesi üyesi (1958), Viyana Bilimler Akademisi Muhabir üyesi (1968); Paris Académie des Inscriptions et belles lettres üyesi (1970), İskoç Kraliyet Akademisi Polite Literature and Antiquities bölümü üyesi (1974), İrlanda ve Büyük Britanya Kraliyet Antropoloji Enstitüsü Onursal Üyesi (1974) gibi akademik üyelikleri de vardır

88 yıllık uzun yaşamı hemen hemen her yılına bir kitap düşecek şekilde, -önemlilerini kısaca zikredeceğimiz- yetmiş beş kitap, yüzlerce makale ve kendisine yöneltilen eleştirilere cevabi yazılar kaleme aldı.

Dumézil'in Eserleri

Burada Dumézil'in bütün çalışmaları değil, yalnızca dinler tarihini ilgilendirenler, onlar içinden de ana çalışmaları olarak kabul edilenler zikredilecektir. Öteki çalışmaları özellikle de Ubihçe hakkındaki çalışmaları için, yukarıda dipnotta verilen A. Sumru Özsoy'un makalesinin sonunda verdiği kaynakçaya bakılabilir.

1. Dumézil, Georges. *Le festin d'immortalité: Étude de mythologie comparée indo-européenne*. Paris, 1924. Bu kitap, Dumézil'in doktora tezinin yayınlanmış halidir.
2. Dumézil, Georges. *Mythes et dieux des Germains: Essai d'interprétation comparative*. Paris, 1939. Bu kitap, Dumézil'in üçlü ideolojinin ilk sistematik ifadesini içerir.
3. Dumézil, Georges. *Jupiter-Maris-Quirinus I: Essai sur la conception indo-européenne de la société et sur les origines de Rome*. Paris, 1941.
4. Dumézil, Georges. *Les dieux des indo-européens*. Paris, 1952. Bu kitap, Dumézil'in yüzyılın ortasındaki modelinin en kapsamlı anlatısını içerir.
5. Dumézil, Georges. *Aspects de la fonction guerrière chez les indoeuropéens*. Paris, 1956. John Lindow, Alan Toth, Francis Charat, and Georges Gopen tarafından *Gods of the ancient Northmen* (Berkeley, Calif., 1973) adıyla İngilizceye çevrildi.
6. Dumézil, Georges. *L'idéologie tripartite des indo-européens*. Brussels, Belgium, 1958. Bu monografi, Dumézil'in temel düşüncelerine en iyi tek girişi oluşturan kitabıdır.
7. Dumézil, Georges. *La religion romaine archaïque, avec un appendice sur la religion des Etrusques*. Paris, 1966. Philipp Krapp tarafından şu adla çevrildi ve *Archaic Roman Religion* (Chicago, 1970) adıyla yayınlandı.
8. Dumézil, Georges. *Mythe et épopée I: L'idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*. Paris, 1968. Bu Hint-Avrupa destanlarında üçlü ideolojinin nasıl tezahür ettiğini ele alan kitap serisinin birinci cildidir.
9. Dumézil, Georges. *Heur et malheur du guerrier: Aspects mythiques de la fonction guerrière chez les indo-européens*. Paris, 1969. Alf Hiltebeitel tarafından *The Destiny of the Warrior* (Chicago, 1970) adıyla çevrildi ve yayınlandı.
10. Dumézil, Georges. *Mythe et épopée II: Types épiques indo-européens: un héros, un sorcier, un roi*. Paris, 1971. Birinci Bölüm Jaan Puhvel and David Weeks tarafından *The Stakes of the Warrior* (Berkeley, Calif., 1983); İkinci kısım, Jaan Puhvel and David Weeks tarafından *The Plight of a Sorcerer* (Berkeley, 1986); Üçüncü kısım ise, Alf Hiltebeitel tarafından *The Destiny of a King* (Chicago, 1973) adlarıyla çevrilerek yayınlandı.
11. Dumézil, Georges. *Mythe et épopée III: Histoires romaines*. Paris, 1973. Antoinette Aronowicz and Josette Bryson tarafından şu adla çevrildi ve yayınlandı: *Camillus: A Study of Indo-European Religion as Roman History*. (Berkeley, Calif., 1980).

Türkçede Dumézil

1. Dârü'l-fünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi ve *Türk Antropoloji Mecmuası* yayınlanan makaleleri;
2. *Kafkas Halkları Mitoloji*, çev. Musa Yaşar Sağlam Ayraç yayınları Mayıs 2007;
3. Dider Eribon, *Georges Dumézil'le Konuşmalar*, Türkçesi İsmail Yerguz, Sinatle Yayınları, İstanbul 1998.
4. Georges Dumézil, *Oset Nart Destanları*, çev. Aysel Çeviker, Kafkas Bilim Araştırma Merkezi, 2005.
5. *Belkıs Halim Vassaf'ın Not Defterinden Dumézil'in Sosyoloji Dersleri Notları*, hazırlayan Gündüz Vassaf, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Dumézil'in Din İncelemelerindeki Yeri

Bir dinler tarihi olan *Tarih-i Edyân Dersleri Tercümesi*'ni ele alırken Dumézil'in bu dersler bağlamında, dolayısıyla 1927'ye kadarki dönemde dinler tarihi anlayışını ortaya konulmaya çalışacaktır. Bu yüzden burada, büyük kısmı itibarıyla İstanbul dönemi sonrasında yayınlanan ve yukarıda yer verilen kitapları bağlamında Dumézil'in kendisini din çalışmaları içinde hangi kategori içinde gördüğü ve bu alana yaptığı katkıyı, kısa da burada ele alınacaktır.

Çok istemesine rağmen, tarihçilerin kolay kolay kabul etmeyeceklerini bildiği için kendisini bir tarihçiden ziyade karşılaştırmacı olarak tanımlayan Dumézil³⁵, Max Müller'in ve okulunun abartılı yorumları, uydurmaları sebebiyle gözden düşmüş³⁶ ve zamanla ortadan kalkmış olan on dokuzuncu yüzyıl karşılaştırmalı mitolojisini – özellikle de karşılaştırmalı Hint-Avrupa mitolojisini³⁷-, başka bir temelde olmak üzere yeniden canlandırmaya yönelik çalışmalara adanmış bir bilim adamıdır. İlk çalışmasından itibaren bu hedefe yönelik çalıştığı Hint-Avrupa medeniyet alanını seçmesine ise, daha lisedeyken Bréal tarafından yayınlanan Dictionaire étymologique du Latin adlı metinle tanışması sebep olur³⁸.

Hint-Avrupa medeniyeti ile Hindistan, Kuzey Afrika (özellikle Mısır ve İran), Avrupa (özellikle Roma) ve İskandinavya kültürlerine gönderme yapmış olmasına rağmen³⁹ daha çok Hint (*Rîg Veda*, *Mahabharata*), Roma (Titus-Livius, Plutarkhos, Ovidius'un *Şenlikleri*) ve İskandinav (*Edda*) kaynaklarını kullanır⁴⁰.

Meillet tarafından yetiştirilen ve oluşum safhasında Durkheim, Mauss gibi tanınmış kişilerin sosyolojisine maruz kalan⁴¹, filoloji, sosyoloji ve antropolojik anlayışları disipline katan ve Fransız düşüncesinin sistematiklarıyla yapısal tarafı arasında bağlantılar kuran Dumézil bütün çalışmalarında, müstakil birer medeniyet haline gelmek üzere ayrılmış olan Hint ve Avrupa arasındaki sınırlardaki örtüşmeler sebebiyle aralarındaki temel benzerlik ve farklılıkları⁴² ilk olarak evrim, daha sonra sistem ve nihai olarak da, onların ayrılmadan önce oturdukları ortak bir yapı olduğunu kabul ederek bunu aydınlatmaya çalışır. Bu bütün/sistem/yapı anlayışına "bir dinin, zihnin herhangi bir etkinlik gibi bir birlik oluşturduğu düşüncesinden, patolojik durumlar dışında bir mitolojinin, bir kodun, bir stratejinin genel olarak tutarlı olmaları gerektiği, bir başka deyişle unsurların en azından temelde düzenlenmeleri gerektiği düşüncesinden"⁴³ ulaştım.

Ayrıntı düzeyinde çelişkiler kesinlikle olabilir; ama bu örgütlenmiş gibi gözüken bir çerçevenin içinde olmalıdır; her yerde bir din bilim ya da onun eş değerlisi bulunur ve çoğu zaman da Avustralyalılarda olduğu gibi

³⁵ Eribon, *a.g.e.*, s. 139.

³⁶ Mircae Eliade, "Foreword", Georges Dumézil, *Archaic Roman Religion*, trns. Philip Krapp, The John Hopkins University Pres, Baltimore and London 1996, xi-xii.

³⁷ "Georges Dumézil", *ERE*, İnternet sürümü, s.2518.

³⁸ Eribon, *a.g.e.*, s. 31.

³⁹ Lechte, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁰ Eribon, *a.g.e.*, s. 141.

⁴¹ Dumézil tam bir Durkeimci olarak tanılamak haksızlık olsa da, tebliğin *Tarih-i Edyân Derslerinin* tanıtım kısmında zikredileceği gibi, 1925'de onun talebesi olmaktan onur duyduğunu söylediği gibi, derslerinin büyük bir kısmını Durkheim kaynaklarından derler. Ayrıca Durkheim'in en tanınmış ilkelerinden birini de çekinmeden kullanır: "Önemli toplumsal ve kültürel gerçeklikler, kaçınılmaz olarak tabiatüstü varlıklar ve kavramlar tarafından 'kollektif' olarak temsil edilirler" *ER*, internet sürümü, s. 2519.

⁴² Frank Whaling, "Comparative Approaches", *Contemporary Approaches to the Study of Religion*, ed. Frank Whaling, Volum I: Humanites, Mouton Publishers, Berlin 1984, s. 250.

⁴³ Eribon, *a.g.e.*, s.

çok karmaşıktır”⁴⁴. Onun sistem yerine seçtiği ve Saussure’den bağımlı olarak kullanmaya başladığı *yapı*/bütün anlayışından dolayı, Saussure ile birlikte yapısalci yaklaşımı kurucularından biri olarak kabul edilir.

Dumézil’in Hint-Avrupalılarda en eski varislerinden kalmış, kaydedilmiş olan unsurlardan karlaştırmalar yoluyla ortaya çıkarmaya çalıştığı bu bütünlerdir/yapılardır⁴⁵. Bu yapıların ister dilbilgisi, ister bir yazarın üslubu isterse de tarihsel bir dönem olsun, bütünü ayrıntılar kadar önemli olduğu hatta bazen de onları aydınlattığını, onları doğruladığını söyler⁴⁶. Ancak, insanla ilgili farklı yerlerde bulunan bu bütün anlayışını, bütün insanlar için aynı şekilde işleyen evrensel özellikler olduğunu söylemez onları sadece, Hint-Avrupa dili konuşan alanla sınırlar. Oysa benzer yaklaşımlara sahip olan Strauss ve Eliade bu konuda ondan daha cesurdurlar⁴⁷.

Söz konusu bu yapıları bulmak ve “yeni bir karşılaştırmalı mitoloji” geliştirmeye yönelik ilk çabalarını Frazer’in *Golden Bough* (1890)’da ileri sürdüğü “dinin her yerde büyüsel olarak, dönemsel olarak tanrısal varlıkların sembol kralları ve diğer şahısları öldürerek ve onların yerini alarak dünyayı yenilemeye yönelik bir teşebbüsü yansıttığı şeklindeki” teorisi üzerine kurmaya çalışır. Öyle ki, bazen Frazer’in teorisini desteklemeyen yerde, veriler için yeni anlamlar icat ettiğini söyler⁴⁸. Nihai olarak aradığı teorik çerçeveyi sağlamada bu modelin yetersiz olduğunu görünce onu bıraktı. Yalnızca bırakmakla yetinmedi, söz konusu ⁴⁹özelliklerden dolayı 1938 öncesi çalışmalarını, büyük kısmı itibarıyla reddeder.

1938’le birlikte Dumézil, daha sonra vefatına kadar kullanacağı teorik bir modeli keşfeder ve ömrünün sonuna kadar bu modeli, çok geniş bir alandan topladığı verilerle detaylandırmaya ve ispatlamaya çalışır.

Onun keşif olarak isimlendirdiği şey, Hint-Avrupai medeniyet ve dininde, muayyen tanrı tipleri, toplumsal yapı ve ideolojileri arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunun farkına varmış olmasıdır. Hiyerarşik olarak düzenlenmiş olan üçlü toplumsal yapı, uygun tanrı ve kahraman üçlülere tarafından mit ve destanlarda temsil edilirler. Bundan dolayı, hâkimiyeti temsil eden tanrılar, yeryüzünde din ve yargısal hâkimiyet ya da düzenden sorumlu olan din adamı sınıfıyla; savaşçı tanrılar, yeryüzünde fizik güç ve askeri alanlardan sorumlu olan savaşçı sınıfla ve bereket tanrıları, yeryüzünde bitkilerin ve hayvanların korunması ve sürdürülmesinden sorumlu olan çobanlar ve çiftçiler sınıfıyla ilişkidirler⁵⁰.

Vedalar dönemi Hindistan’da Mitra-Varuna hukuku, hâkimiyeti şahıslastırır ve birlikte Brahman kastının rolünü oynarlar. Marutlar ve özellikle de Indra, kşatriya kastında şahıslanmış olan savaşçının rolünü oynar. Aşvinler ve Saravasti, vaişya kastında şahıslanmış olan fizik devamlılık, bitkisel maişet ve hayvani bereketliliği temsil eder. Buna benzer üçlü bölümlenme Roma panteonunda Jupiter, Mars ve Quirinus, Yunanistan’da Zeus’un yargılanmasında Hera, Athena ve Afrodite; Zerdüştükte Vahus Manah, Sroasa, Asi gibi sravasiler; Eski Norveç dininde Odin ve Tyr, Thor, Freyr ve Njord tarafından temsil edilirler⁵¹. Bunların Alman muadilleri de, Thorr, Wodan ve Frigg’dur⁵².

Bu keşfinden sonra Dumézil Hint-Avrupa bölgesi için üç işlevin varlığını ispat etmek maksadıyla kahramanlar, farklı mitsel ve teolojik şahsiyetler arasındaki bağları işler ve düzenler. Bütün çalışmalarında yapmaya, göstermeye çalıştığı şey, bu üçlü işlevin Hint-Avrupa kültürünün kökeninde olduğu ve söz konusu yapının zamanla, Hint-Avrupa “aile”sinin her kısmına yayıldığıdır. Dumézil için, işlevlerin bu şekilde kesin ayırımının dünyanın başka bir yerinde eşiti yoktur⁵³. Ancak söz konusu toplumlarda da, bu ayrımlar tek biçimli olduğunu söylemez. Onların aralarında da farklılıklar olduğunu ve bunları dil ve ideolojinin yanı sıra, ekonomik ve teknolojik ilerlemişlik düzeyi, komşu kültürlerin etkisi, yaratıcılık yeteneği ve tarihsel şartların da belirlediğini bu yüzden de, Hint kast sistemi ile Roma toplum sisteminden farklı olduğu gibi, Yunan ve İskandinavya arasında bir takım teknik farklılıklar olduğunu ifade eder⁵⁴.

⁴⁴ Eribon, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁴⁵ Eribon, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁶ Eribon, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁷ Eribon, *a.g.e.*, s. 100; “Georges Dumézil”, *ER*, internet sürümü, s. 2519.

⁴⁸ Eribon, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁹ Eribon, *a.g.e.*, s.

⁵⁰ Whaling, *a.g.m.*, s. 251; Eribon, *a.g.e.*, s. 58.

⁵¹ Lechte, *a.g.e.*, s. 62.

⁵² Lechte, *a.g.e.*, s. 60.

⁵³ Lechte, *a.g.e.*, s. 63,

⁵⁴ Whaling, *a.g.m.*, 253.

Dumézil'in bu bulguları Hint-Avrupa alanı bilim adamlarının bir kısım önde gelenleri tarafından kabul edilip takip edilirken, diğer uzmanlar tarafından da Hint-Avrupa toplum ve tanrı anlayışının bu üçlü yapıya uymadığının örnekleri gösterilerek onun karşılaştırma metodu eleştirildi. Eliade, "Dumézil'e yönelik karşı koyuşların, şimdilerde üstesinden gelinmiş olsa da üç sebepten kaynaklandığını söyler. Birincisi, Müller'in uydurmaları yüzünden, karşılaştırmalı Hint-Avrupa disiplinin tamamen geçersiz kılınmış olması gerçeği. İkincisi genel olarak geçen yüzyılın ilk çeyreğinde, ön-tarihsel milletlerin "ilkel" olarak kabul edilenlerin ayırt edici nitelikleri olarak kabul edilen şeylerin ışığında yorumlamaya yönelik eğilim ve Dumézil tarafından ön-tarihsel bir toplum için erken dönem Hint-Avrupalılara atfedilen çok iyi eklemlenmiş mitoloji ve ima edilen ideolojik sistemin, çok tutarlı ve oldukça derin gibi görünmesi ve son olarak da, tek bir bilim adamı için bütün Hint-Avrupa çalışmaları alanı hâkim olmanın imkânsız olmasıdır. Bu sonuncusu, özellikle Hint-Avrupa filolojisindeki uzmanların bir kanaatidir. Eliade'ye göre bütün itiraz gerekçeleri, birçok yanlış anlamaya dayanmaktadır. Birincisi, Dumézil, Max Müller gibi filoloji metodunu değil, tarihsel bir metot kullanmaktadır. O, aynı etnik, linguistik ve kültürel tabandan gelmiş olan, milletlerin ilişkili sosyo-dini fenomenlerini (kurumlar, mitolojiler ve teolojiler) tarihsel olarak karşılaştırmakta ve sonunda benzerliklerin, heterojen unsurların belli bir sebebe bağlı varlığını devam ettirmesini değil, asli bir sisteme işaret ettiğini ortaya koydu. İkincisi, modern araştırma, ilkelerin rasyonel ve sistematik olarak düşünemeyeceği hakkındaki evrimci yanlışlığı ortaya çıkardı. Dahası, ilkel olmaktan çok uzak olan ön-Hint-Avrupa kültürü, antik yakın doğunun daha yüksek, şehir medeniyetleri sayesinde zaten zengin hale gelmişti. Son olarak, birçok filolojiye hâkim olmanın imkânsızlığı, Eliade'ye göre, kişisel tecrübeye ya da istatistiksel bilgiye dayanan yanlış bir varsayım olup, nihai olarak konuyla ilişkisizdir. Dumézil'in karşılaştırmalı metoduna yönelik olup Eliade tarafından yanlış anlamadan kaynaklandığı gösterilenlerin dışında, onun üçlü yapı/ideolojisine uymayan ve Hint-Avrupa grubu içinde yer alan milletlerde bulunan tanrı anlayışları, toplum anlayışlarını göstermeye yönelik çabaların yanı sıra Dumézil, bazı kişisel kanaatleri de eleştiri konusu yapılmıştır. Mesela Bruce Lincoln, ona karşı faşist suçlamaların yöneltti. Mornigliano, Ginzburg ve Lincoln gibi bilim adamları Dumézil'in, Avrupa'da geleneksel hiyerarşik bir düzen taraftarı olduğunu, onun Hint-Avrupai dualizm ve üçlü ideolojinin İtalyan ve Fransız faşist düşüncelerle ilişkilendirilebileceğini ve Fransız faşizmi taraftarı olduğunu ileri sürdüler. Keza Lincoln, Alain de Benoist, Jean Haudry ya da Roger Pearson gibi yazarların -hiyerarşiye, otoriteye yönelik eğilimlerini, eşitlikçiliğe ve Aydınlanmanın ideallerine karşı antipatilerini ya da Hint-Avrupalıların diğer bütün halklara karşı üstünlüğü gibi düşüncelerini desteklemek için Dumézil'in çalışmalarından sıklıkla alıntılarda bulunduklarını yazdı. Dumézil'in bilimsel yazıları, Hint-Avrupa milletlerinin ya da kültürün üstünlüğüne ya da faşizmle bağlantılı herhangi siyasi bir ifade içermez. Ayrıca, Arnaldo Momigliano'nun Dumézil'in nazi ideolojisine meraklı olduğunu işaret eden yazısına cevapta "hiyerarşik bir toplum hakkındaki faşist ve nazi düşüncelerinin hiçbirisi, benim sezgimin ya da davranışımın bir parçası asla olmadı" diye yazdı⁵⁵. Dider Eribon, *Faut-il brûler Dumézil ? (Dumézil'i Yakmak mı Gerekir ?)* adlı bir kitap kaleme alarak ona yönelik Nazilik suçlamalarını tartıştı. Bu kitabında, Eribon Dumézil'in Fransız sağ gruplarından milliyetçilerle ilişki içinde olduğunu, Alman taraftarlarıyla arasının iyi olmadığını, onun daha çok *Action Française* ve Charles Maurras'a daha yakın olduğunu vurgulamıştır⁵⁶.

Târih-i Edyân Dersleri Tercümesi

Metnin Bulunuş Serancamı

Dumézil'in Dârü'l-fünûn ilahiyat fakültesinde dinler tarihi hocalığı yaptığı bilinmekle birlikte, bunların yazılı hale dönüştürüldüğüne dair bir bilginin, konuyu ele alan hiçbir yerde zikredildiğinden daha önce söz edilmiştim. Böyle bir metni olduğunu 7-8 yıl önce Milli Kütüphanenin Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyasını, Osmanlıca basılmış olan din ve dinler tarihi ile alakalı ne tür metinlerin yayınlandığını görmek amacıyla tararken rastladım. Malum olduğu bu bibliyografya üzere mevcut bibliyografyaların taranması sonucu oluşmuştur ve zikredilen metinlerin alındığı bibliyografyayı kısaltılmış bir şekilde gösterir. Buradan Dumézil'in bu kitabının Seyfettin Özege'nin kataloğunda/kütüphanesinde ve Özege'nin kütüphanesinin de Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağışlandığını (1961) öğrenince, İlahiyat Fakültesindeki bir arkadaştan (Orhan Atalay) benim için kitabı bulup göndermesini rica ettim. Aradan bir müddet geçtikten sonra arkadaşım arayarak böyle bir kitabın Özege kütüphanesinde bulunmadığını söyledi. Daha sonra kitaptan kendisine söz ettiğim İsmail Kara Bey, bunun Tarih Vakfı Yurt Yayınlarındaki bir arkadaşın, Türkiye Büyük Millet Meclisi kütüphanesinde (MK) bir nüshasını bulduğunu ve yayına hazırlamak istediğini, söyledi. Bunun üzerine Meclis Kütüphanesindeki numarasını tespit ederek, bir nüshasını da ben aldım. Aradan iki üç yıl geçip de Tarih Vakfı Yayınlarındaki kişinin çalışmasından bir ses çıkmayınca metni Latinize etmeye karar verdim ve başladım. Ancak bu işe girişince metnin bazı yerlerinde kopuk-

⁵⁵ http://en.wikipedia.org/wiki-Trifunctional_hypothesis

⁵⁶ Akay, a.g.m., s. 19-20.

luklar olduğunu, dolayısıyla da noksan olduğunu gördüm. İnternette ve İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleriyle ilgili arama motorunu kullandım ancak oradan bir başka bir nüshanın varlığı ortaya çıkmadı. Bu arada, Osman Türer ve Cengiz Gündoğdu tarafından birlikte hazırlanan, Mehmet Ali Aynî'nin Dârü'l-fünûn'daki tasavvuf dersleri notlarını *Doğuş Devrinde İslam Tasavvufu* adıyla yayınlamışlardı. Onu okurken, ders notlarını yazan kişi olan Muhammed Raşid ile Dumézil'in metnini yazanın aynı kişi olduğunu gördüm. Aynî'nin metnin iki nüshasının bulunduğunu, birincisinin Özege kitaplığında ötekinin de İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muharrem Ergin Kitaplığında kayıtlı olduğunu yazmışlardı. Atatürk Kitaplığını, bu maksatla taratınca Muallim Cevdet Kitapları (MC) içinde 214 numarada kayıtlı bir nüshasının olduğunu gördük. İçinde Ahmet Kutsi Tecer kitapları damgasını taşıyan metin Muallim Cevdet kitapları bölümünde yer almasına rağmen CD kaydında dosya ismi Özege olarak kaydedilmişti. Böylece Özege'de kitabın niçin bulunmadığı da bir şekilde ortaya çıkmış oluyordu. Nasıl olduğunu kestiremeyeceğimiz bir şekilde, Özege'nin kütüphanesindeki metin Ahmet Kutsi Tecer kütüphanesi içinde yer almıştır. Yoksa Ahmet Kutsi Tecer'in kütüphanesindeki metin Özege'ye geçmiş de başka biri mi onun buraya gelmesine sebep olmuştu?

MK nüshanın son sayfa numarası, 327'dir. Ancak içinde 26 sayfası noksan olup, mevcut hali 301 sayfadan oluşmaktadır. Son sayfasında 488 yazan MC nüshası 488 sayfa görünmesine rağmen o da 27 sayfası eksik olduğundan 461 sayfadan ibarettir. Her iki nüsha, MC'deki 376-392 sayfalarındaki noksanlık dışında, birbirlerinin noksanlıklarını tamamlamaktadır.

Yazma halinde bulunan metnin giriş sayfasında "Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârü'l-fünunu", "İlahiyât Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatından", *Târih-i edyân Dersleri Tercümesi*, Müderris Dumezil tarafından takrir olunmuş derslerin tercümesi, yazan, Muhammed Raşid, İstanbul Dârü'l-fünûn matbaası, sene 1342-1926 bilgilerini taşımaktadır⁵⁷.

Dört sömestride ve haftada iki gün⁵⁸ olarak verilen dersleri kapsayan bu metinde, ilk dersin 27 Kanûn-i evvel 1341 (27 Aralık 1925) tarihinde başladığı birinci-ikinci sömestri 22 Mayıs 1926 Cumartesi günü sona erdiği; üçüncü-dördüncü sömestri derslerinin 14 Teşrin-i Evvel 1926 Cumartesi günü başladığı ve son 19 Mart Cumartesi 1927'de sona erdiğine dair bilgiler vardır.

Dârü'l-fünûn'da yurt dışından davet edilmiş olan hocalardan hiç biri Türkçe bilmedikleri için derslerini kendi ana dilleriyle verirler ve kendileri için tayin edilmiş bir muavin tarafından verdikleri ders Türkçeye çevrilir, öğrenciler de dersleri çeviriler yoluyla takip etmeye çalışırlardı. Dumézil'de de bu usul devam etmiştir. Onun târih-i edyân derslerinin iki mütercimini var gibi gözükmemektedir. En azından ders notlarını tutan Muhammed Râşid'in ifadelerinden bu anlaşılmaktadır. Muhammed'in Râşid, notlarının 44. sayfasında "buradan itibaren Hilmi Ömer Bey'in tercümeleridir" şeklinde bir dipnot düşer. Bundan sonra bu minvalde başka bir kayıt bulunmadığından, bununla söz konusu kısımdan, derslerin bitimine kadar olan kısmın çevirilerini yapanın Hilmi Ömer Bey olduğu anlaşılır; ismen zikredilmeyen birinci kısmın müterciminin kimliğine gelince, metnin kendisinde yer alan bir bilgiden hareketle tahmin etmek mümkün gibi görünmektedir. Giriş derslerinin başında Dumézil'in "bir de vazifeme başlarken hayr-hâhane tecrübesiyle bana muavenet etmek isteyen müderris Mehmet Ali Aynî Bey'e karşı şükranımı irae etmek için ne diyebilirim"⁵⁹ şeklinde bir ifadesi yer alır. Bu ifadeden hareketle -daha açık bir bilgi ortaya çıkıncaya kadar şimdilik geçici de olsa- ilk dersleri Mehmet Ali Aynî'nin tercüme ettiği sonucu çıkartılabilir.

Dumézil'in giriş dersinde yakın bir zamanda talebeyle Türkçe konuşmak istediğini söylemesine rağmen, Hem iki yıl süren İlahiyat Fakültesindeki dinler tarihi derslerinde hem de Edebiyat bölümüne geçtikten sonra buradaki derslerinde mütercim (Orhan Saadettin) kullanmayı sürdürmesi bu amacını gerçekleştiremediğinin bir işareti olarak görülebilir⁶⁰.

Târih-i Edyân Dersleri Tercümesinin Muhtevası

Dumézil'in talebenin Sami'lerdeki totemcilik meselesine yönelik ilgisinin bir sonucu olarak uygun görmesi üzerine "Araplarda Totemizm" adıyla Hilmi Ömer Bey'in verdiği dersten oluşan kısım dışında Dumézil'in iki yıl boyunca verdiklerinden oluşan *Târih-i Edyân Derslerinin*-(daha ayrıntılı muhtevasını tebliğin sonunda verdik) muhtevasına gelince, metinde yer aldıkları oranlar dikkate alınarak bir giriş ve iki ana gruba ayrılabilir. "Medhal dersleri" olarak adlandırdığı bu ilk kısımda dinler tarihinin bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasını sağlayan şeyler, dinin tanımı ve dinin kökeni hususunda ileri sürülen açıklamaları felsefeye ve araştırmaya dayanan olarak ikiye

⁵⁷ Metnin ilk sayfası.

⁵⁸ *Târih-i Edyân Dersleri Tercümesi (TEDT)*

⁵⁹ Dumézil, *TEDT*, s. 2.

⁶⁰ *Belkıs Halim Vassafın...*, s. 4.

ayırarak inceler ve son olarak da, dinler tarihi ile ilgili olarak dinler tarihine katkılarını dikkate alarak Alman, İngiliz ve Fransız müellifleriyle bu konuyla ilgili dergiler hakkında kısaca bilgi verir⁶¹.

İki ana gruptan birinci grubu oluşturanlar, gelince; daha önce kaleme alınan dinler tarihi metinleri, dinleri milletlere, kavimlere veya ırklara (Çinliler, Semitik, Yunan vs.) göre ele alırken, ortak bir başlık altında “İptidailerin Dinleri yahut Vahşilerin Dini” ele almalarının doğru olmadığını, çünkü İptidailerin dinleri denilerin aralarında çok ciddi farkların olduğunu söyler ve bunları örneklerle gösterdikten sonra şöyle der:

“Bu mebhasta mütalaa edeceğimiz şu veya bu muayyen milletlerin dini değil, fakat vahşi denilen muhtelif milletler arasında daima ‘numunevi misal’ bulmağa çalışarak onları tetkik etmektir. Dini tefekkürün sabavetinden itibaren muhtelif menazırını, alettevali totemciliği, ruhçuluğu, tabiciliği, Allah’a ait itikatları, usturelerin mevkiini, avcılarının, sayyadın, hayvan yetiştirenlerin, zurrân... ilh itikatlarını böylece tetkik edeceğiz”⁶².

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Dumézil de dinler tarihini ele alan kitaplar gibi, Vahşilerini dinlerini ele alacaktır. Ancak bunları tek bir başlık altında değil, farklılıklarını olduklarını gösterecek şekilde ve yukarıda zikredilen konular bağlamında ele alınacaktır. Metnin daha sonraki kısımları, Dumézil’in burada çizdiği çerçeveyi takip ettiğini göstermektedir.

İkinci grubu oluşturan konular çok büyük oranda Hint dinleri ve çok az olmak üzere Çin dinleri yer alır. Hint dinlerinde ise, ağırlıklı olarak Hinduizm’i ele alır burada başka dinler tarihi metinlerinde çok fazla görülmeyen bir şekilde nispeten ayrıntılı denilebilecek kadar (on sayfadan fazla bir yer) “Manu Kanunları”na yer verilir. Budizm, Hinduizm’e nispetle az olsa da, o da ciddi olarak ele aldığı Hint dinleri içinde yer alır.

Çin dinleri başlığı altında ise Eski Çin Dinlerine, Taoculuğa ve Konfüçyüsçülüğe yer verir ve bu konuya Çin’deki söz konusu dinler dışındaki dinlere atflarda bulunarak son verir.

Derslerin muhtevasıyla alakalı bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı gibi Dumézil’in *Dinler Tarihi Dersleri*, dünyanın diğer yerlerindeki dinleri mesela, Amerika (kuzey-güney) dinleri ve büyük dünya dinleri olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinleri ele alınmadığı için tam bir dinler tarihi değildir. İlkel dinler ve Hint dinleriyle sınırlıdır. Çünkü, Çin dinlerinin varlığı ile yokluğu arasında çok fazla bir fark yoktur.

Önce niçin bu konuları ele aldığını sonra da yukarıda yokluğundan bahsettiğimiz dinlere niçin yer vermediği hakkında birkaç şey söylenebilir. Bunlardan biri, kesin olmamakla birlikte Durkheim ve onun izinden giden yeğenlerinden biri olan Marcel Mauss’un bu konular hakkında ciddi araştırmalar yapmış ve yayınlamış olmaları, bunların da Dumézil üzerinde etkili olmalarıdır. Çünkü sonraki hayatında Durkheim’in Fransız sosyoloji okuluna o dönemde ön yargılı olduğunu söylemekle birlikte, *TEDT*’deki “ülimizi olmakla mübahi olduğumuz büyük Fransız Sosyologu Durkheim...” ifadeleri, Durkheim’in ve grubunun etkisinde olduğu ve bu yüzden de, onlar tarafından oldukça ayrıntılı bir şekilde incelenen bu konuyu bu kadar genişlemesine ele alışının bir sebebi olarak kabul edilebilir⁶³. Hint dinlerini nispeten geniş bir şekilde ele alışıyla ilgili olarak da, Hint-Avrupa halklarının kutsal içeceği mitolojisini yeniden oluşturmak ve batıdaki ambrosia kutsal içeceğinin Hindistan’daki atmaya nasıl karşılık geldiğini gösteremeye yönelik bir çalışma olan⁶⁴ doktorasını yeni bitirmiş olan bir kişinin en iyi bildiği şeyin dört beş yıl üzerinde çalıştığı konunun olması kadar doğal bir şeyin olamayacağı, söylenebilir.

Büyük dünya dinlerini vs.yi niçin ele almadığı konusuna gelince, çok iddialı olmamak şartıyla birkaç şey söylenebilir. Birincisi, Dumézil’in kendisi, dünyadaki dinlerin hepsini konu edinen bir ders programı düşünmemiş olabilir ve bu Amerika ve diğer bölge dinlerinin dersin muhatapları göz önünde bulundurulduğunda çok anlamlı olmaması bakımından anlaşılabilir bir şeydir. Hem yeteri derecede bilmediği⁶⁵ hem de muhataplarının başkasından öğrenmeye ihtiyaç duymayacak kadar bildikleri İslam’ı ders konusu yapmaması da bir dereceye kadar anlaşılabilir. Ancak, Müslümanların aynı dini gelenekten geldikleri, muhtemelen bir Hristiyan kökenden gelen birinden öğrenmek isteyecekleri Yahudilik ve Hristiyanlıktan söz edilmemesi, bizim için çok anlaşılabilir görünmese de, bu konulara girmeme hususunda Dumézil’in makul bir gerekçesi olduğu anlaşılıyor.

⁶¹ Dumézil, *TEDT*, s. 3-43.

⁶² *TEDT*, s.

⁶³ Dumézil’in birinci dersinde din ve dini fonemenleri tanımlamayı ele aldığı konunun başlığının “Din ve Vakiât-ı Diniye” Durkheim’in *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*’indeki aynı konuları ele aldığı birinci bölümün “Dini Fexomenlerin ve Dinin Tanımı” ile hemen hemen aynı oluşu da bunun bir işareti olarak kabul edilebilir. Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat AYDIN, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s.41.

⁶⁴ Dumézil’in doktora çalışması için bkz. bu yazıdaki eserleri kısmı.

⁶⁵ “İlim ve Din” *TEDT*, s.

Söz konusu gerekçenin ne olduğunu Didier Eribon tarafından kendisiyle yapılan ve Türkçeye de çevrilen konuşmalarında, Dumézil, Dârü'l-fünûn'da dinler tarihi kürsüsü kurulmasının kendisinden istendiğini anlatırken buluyoruz: "Mustafa Kemal yeniden hayat verdiği ülkesinde devleti bir din devleti olmaktan çıkarmak istiyordu ve ona Fransa'da dinler tarihi kürsülerinin buna benzer girişimlerde önemli işlevler yerine getirdiği söylenmiştir"⁶⁶. Bu yüzden olsa gerektir ki Dumézil devlet politikasının bir parçası olmamak için "Kesinlikle kitaplı dinlere girmediğini"⁶⁷ söyler. Bu gerekçeden dolayı mıdır çok iyi bilemiyoruz ama üniversiteyle altı yıllık sözleşmesi olan Dumézil, ikinci yılın sonunda Edebiyat fakültesine geçer. Buraya geçiş nedeni hakkında Eribon'la konuşmasında bir şey geçmiyor; sadece, işlerini ayarladığını ve sessiz sedasız oraya geçtiğini ifade ediyor⁶⁸. Geçiş sebebi, bu tür konulara sıra geldiği için midir? Edebiyat fakültesine geçmemiş olsaydı, derslerin elimizde bulunan nüshalarında bir anlamda kronolojik bir sıra takip eden Dumézil, söz konusu kronolojiye uygun olarak Yahudiliğe ve Hıristiyanlığı anlatır mıydı? bilemiyoruz. Edebiyata geçişine bir başka gerekçesi de, Dumézil'in geldiği tarihte 284 olan İlahiyat Fakültesi öğrenci sayısı, 1927-28 öğretim döneminde 53'e düşmesi olabilir. Çünkü, Ömer Hilmi bey de konunun uzmanıdır ve bu kadar öğrenci için bir hocanın yeterli olduğu düşünülmüş olabilir.

Dumézil'in Tarih-i Edyan Dersleri Bağlamında Dinler Tarihi Anlayışı

Dumézil'e göre, dinler tarihi hem oldukça eski hem de oldukça yeni bir şeydir. Eskidir, çünkü kadim dönem medeniyetlerinin bıraktıkları kitaplarda o zaman bilinen farklı kavimlerin dini ibadetlerini ve mitolojilerini bulmaktayız. Herodot'un tarihi bunun en iyi bilinen örneklerinden birini teşkil eder. Daha sonra büyük tevhide dinlerin (Hıristiyanlık, İslamiyet ve Buda mezhebi) ortaya çıktığında, bu dinleri savunan kişiler, hem kendi dinlerini yaymak hem de onlara yönelik eleştiriler karşısında savunmak maksadıyla öteki dinlerin iman esaslarını, akidilerini vs. ayrıntılı bir şekilde araştırmak zoruna kalmışlardır. Modern dönem de Volter, Herder ve Comte gibi kişiler genel olarak din hakkındaki kanaatlarının doğruluğunu ispat etmek maksadıyla mevcut olan farklı dinlerde gözlemlenen olaylara başvurmuşlardır. Ancak Dumézil'e göre bunların hiç birisi, bir dinler tarihinin meydana gelmesi hususunda herhangi bir hizmet icra edememiştir. Çünkü Heradot, kullandığı malzemeleri süsler, Augustin gibi din savunucuları diğer dinleri şeytanın hilelerinden başka bir şey olarak görmezlerdi. Volter'in içinde bulunduğu rasyonalizm de yukarıdakilerden farklı olsa da, o da bir dinler tarihinin ortaya çıkışı için bir şart olmamıştır⁶⁹.

Dumézil'e göre, dinler tarihi bir fikir ve bir metot sayesinde ancak on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Onun bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasını sağlayan fikir tekâmül fikri metot da usul-i mukâyesidir. Tekamül fikri, "dinin en yüksek ve en saf şekilleri, en aşağı en maddi etkilerden başlayarak yavaş yavaş ve azar azar saflaşmış olduğu mülahazasına karşı (...) isyan etmemeğe zihinleri alıştırmıştır". Bu da, yüksek dinlerde bulunan bazı inançların daha aşağı olan toplumlarda, fakat daha iptidai şekillerde bulunduğu ve mevcut hallerinin daha saflaştırılmış şekilleri olduğu önce teferrüs edilmesine sonra da ispat edilmesini sağlamıştır⁷⁰.

Aynı şekilde, on dokuzuncu yüzyılda mukayese usulu de hedefine yönelmiş olduğundan, ilm-i elsin ve etnografyada dikkate değer neticeler elde edilmiştir. Bu yaklaşımın ortaya çıkmasının bir sonucudur ki, artık insanlığın farklı vesikalarına birbirinden ayrı, müşterek ortak şeyler nazarıyla bakılmasını sağlamış; bunun sonucu olarak da medeniyet olarak birbirlerine benzerlik arzeden kavimler eşit derecede inelenmiş ve birbirleriyle mukayese edilmişlerdi. Aynı şekilde bu benzerlikler, dil grubu ailelerinin belirlenmesine de imkan sağlamıştı⁷¹.

Dumézil'e göre "hülasa-ı kelim, usul-i mukayese, tettebbu ve tahkik edilecek her dinde dinin umumi ve külli olan şartıyla, muhite ve nazar olunan zamana has şeraiti tavih ve tenvir etmeğe müsaadebahş imkân olmuştur. İşte her tasnifin mebdai ve düsturu olan bu müşabehetler ve ihtilafların tedkiki fi'l-asl tarih-i edyanı teşkil eder"⁷².

Evrım fikrinin ve mukayesenin ortaya çıkışına yol açtığı dinler tarihini, Dumézil şöyle tanımlar: "Tarih-i edyan yeryüzünde şimdi veya eskiden amel edilmiş olan muhtelif dinlerin bir nizam altında tarifinden ibarettir. Bu dinler tarihi aynı zamanda, "vesaikin müsaade edeceği mertebede, onların nispetini yani, birbirlerinden nasıl çıktıklarını ve nasıl tekâmül ve inkişaf ettiğini tetkik eden bir ilimdir"⁷³.

⁶⁶ Eribon, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁷ Eribon, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁸ Eribon, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁹ Dumézil, *DTD*, s.

⁷⁰ Dumézil, *DTD*, s.

⁷¹ Dumézil, *DTDT*, s.

⁷² Dumézil, *DTDT*, s.

⁷³ Dumézil, *DTDT*, s.

Dumézil'in burada "bir nizam altında"dan, dinin en geri şekillerinden, en geri kalmış cemiyetlerde müşahade olunan dinlerden başlamayı ve medeniyetin seyrini takip etmeyi⁷⁴; "iki sistem arasındaki nispet" ifadesiyle de "İstihale etmiş şekildir ki, muayyen bir sistem halinde mürettep olan eski anasırdan başlayarak, bazen aynı anasırdan mürekkep ve bazen içine giren yabancı bazı istiârât ile olmak üzere yine o unsurlardan müteşekkıl yeni bir dinin zuhuruna olur: Din-i nasraniyetin edyân-ı Filistiniye ve Yunaniye-i İbrani mezâhibine nispetle hali budur"⁷⁵ kastettiğini söyler.

Dinler tarihinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını ve tanımını, yapacağı işe uygun olarak tanımlayan Dumézil'in dinler tarihinin nasıl bir bilim dalı olduğuna dair görüşleri zaman zaman farklı konular ele alınırken işaret edilmiş olsa da, asıl olarak "İlim ve Din" ve özellikle de "Şeyi Tetkik İlmi Usulü ve Şeraiti" başlığı altında zikredilir. Dumézil'e göre:

1. Dinler Tarihi, köken meselesiyle uğraşmaz, birer olgu olmaları itibarıyla dini olayları tanımlamakla yetinir

Dumézil, son dönem bilimlerinin çoğunun eşyanın kökenini aramaya yönelik çabanın sonucu olarak tesa-düfen doğduğunu, bu yüzden de yakın zamanlarda teşekkül eden içtimai ilimlerin bu köken arayışından vazgeç-mediklerini söyler. Hatta ilm-i din bile bundan uzak kalamamıştır. Yalnız on sekizinci değil, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda bile, hala bir çok insan, bizim gözlem ve araştırmalarımızın asıl gayesinin (insanlar arasında dinin nasıl zuhur ettiği) meselesini halletmek olması gerektiğini zannediyorlar, der⁷⁶. Ancak hem bu hususta "mantıkımızın adem-i kifayetsizliği" ihtimali hem de vesikaların yetersizliği sebebiyle, "ilm-i edyan (hiç olmazsa muvakkatén) menşe meselesini terk etmesi gerekir"⁷⁷. İkinci olarak, dini vakıaların menşei, ruhun cevheri mevcut olduğu yahut mevcut olmadığı, maddi ya da maddi olmadığı gibi meseleler ilm-i kelama, ilahiyata ait meselelerdir. Dinler tarihini ilgilendirmeyiz. Onu ilgilendiren mesela, herhangi birer olgu olarak⁷⁸ farklı milletlerin ruh hakkındaki inançlarıdır; onların nasıl ortaya çıktıkları değil. Bunun bir sonucu olarak ki, Dumézil, daha öncekilerin menşe meselesine daldıkları olayları ele aldığında, sürekli olarak bu meseleyle ilgilenmekten kaçınmak gerektiğini, tekrar tekrar vurgular⁷⁹.

2. Dinler tarihi şeyi (nesnel) olmalıdır

Dumézil, ilmi olmanın şeyi (nesnel) olmak olduğunu söyler ve şeyiliği de: "Bir hadisenin münasebeti hazır olanlardan bir tarafı tevbih etmeksizin bir şahısta sadece gördüğünü, işittiğini yahut öğrendiğini hatta muhakkak birçok sebeplerle bile, ne tevbih ve ne de takdir hükmü vermediği zaman şeyidir" diye tarif eder⁸⁰. Bunun aksini ise, "nefsi (öznel/subjektif) yani, "mevzuu sadece kayıt ve tahrir edecek yere muharrir ifadâtına kendisini ithal etme"⁸¹ olarak tanımlar. Bu şeyi tanımı ile dinler tarihinin bugün kullandığımız ifadeyle, incelediği konu hakkında herhangi bir değer hükmü vermeksizin olduğu gibi tasvir eden bir bilim oluşunun kastedildiği açıktır.

3. Dinler tarihi ele aldığı konuya karşı samimi olmalıdır. Şeyilikle ilişkili olan ve onu sağlayan/tamamlayan bir hareket olan "samimiyet" ile Dumézil, dinler tarihçisinin araştırma konusunu en geri milletler bile oluştursa, asla onları tahkir etmemesi, en kaba hurafâta bile beşeri bir değer olduğunu kani olmayı, anlar. Mesela, Avust-ralya'daki giriş törenlerinin gözlemciyi güldürmesi yahut manasız şeyler olduğu anlamına gelecek şekilde onlar karşısında omuz silkmesi, şeyiliğin en temel şartı olan samimiyeti ortadan kaldırır.

Dumézil'in Türk Akademiyası Üzerindeki Etkisi

Türkiye'de altı yıl kalan ve hem İlahiyat Fakültesinde hem de Edebiyat Felsefe bölümünde Sosyoloji dersleri veren Dumézil'in, en azından burada okuttuğu konular bakımından Türk akademiyası üzerinde herhangi bir etkinin olup olmadığı, önemli olmakla birlikte cevaplanması kolay olan bir soru gibi gözükmektedir. Türkiye'de altı yıl kalmış olmasına ve din çalışması sahasında, yukarıda zikredilen dünya ölçeğindeki başarısına rağmen, buradaki hatırası unutulmuş gibi gözükmemektedir. Ona 1964 yılında, İstanbul Üniversitesinin onursal doktora unvanı vermiş olması da bunu değiştirmemiştir.

⁷⁴ Dumezi, *DTDT*, s.

⁷⁵ Dumézil, *DTDT*, s.

⁷⁶ Dumézil, *TEDT*, s. 31-2.

⁷⁷ Dumézil, *TEDT*, s. 31.

⁷⁸ Dumézil, *TEDT*, s. 111.

⁷⁹ Dumézil, *TEDT*, s. 113.

⁸⁰ Dumézil, *TEDT*, s. 127

⁸¹ Dumézil, *TEDT*, s.127.

Bir kişinin etkisi, ya yetiştirdiği öğrencileri tarafından araştırma tarzının devam ettirilmesi ile ya da kaleme aldığı metinlerin ellerde bulunması, okunması ve kaynak olarak kullanılmasıyla kendisini gösterir. Yardımcısı ve ders takrirlerinin mütercimi olan Hilmi Ömer Bey, birinci durum için uygun biri gibi görünür. Çünkü yaklaşık iki yıl boyunca onunla birlikte olmuştur. Ancak, Hilmi Ömer Bey zaten doktorasını yapmış yani, akademik bakımdan belli bir duruma gelmiş biridir ve muhtemelen kendisinden küçük olan birini, kendi akademik çalışmaları için örnek almayı -en azından zihnen- uygun bulmamış olabilir. Dumézil'in onun üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı bir örneği, Hilmi Ömer Bey'in İsa ile ilgili çalışmasıdır. Dumézil, derslerinin birçok yerinde dinler tarihinin menşe meselesini bir kenara bırakması gerektiğini vurgulamasına rağmen, o bu çalışmada döneminde oldukça popüler olan Hz. İsa'nın ölüm dirilişi olayını, Ortadoğu mitolojisindeki ölen-dirilen tanrı anlayışlarında bulma yaklaşımını takip eder.

Ancak bu Hilmi Ömer Bey'in Dumézil'den hiç etkilenmediği anlamına da gelmez. Onun Hilmi Ömer üzerindeki etkisini, kaynakları arasında zikretmese de kendisinin Türkiye'de yayınlanan gerçek anlamda ilk dinler tarihi kitabında birebir Dumézil'in kendisi tarafından çevrilen ve Muhammed Raşid adlı öğrenci tarafından tutulan notları aynen kullanmış olmasında açıkça görürüz. Hilmi Ömer Bey, kendisinin önce bu konuda metin kaleme almış olanların, dönemlerinde meşhur olan kitaplardan özellikle Almanca *Lehrbuch der Religionsgeschichte* olarak 1887'de kaleme alınan Chantepie de la Saussaye'nin *Manuel of Science of Religion*'in kullanmış olduklarını söylerken, kendisi de Dumézil'in metnini esas almış ve çok az istisnalar hariç onu oldukça genişletmiştir. Ancak kitap içinde kullandığı kaynakları zikrederken hiçbir yerde zikretmez.

Kitabın tamamı ders notlarıyla karşılaştırıldığında, Dumezil, *Târih-i Edyân Ders* notlarının kullanıldığının işaretleri hemen hemen bölümde rahatlıkla görülebilse de, biz söylediğimizin bir işareti olarak birkaç örnek vermekle yetinmek istiyoruz. Burada önce Dumezil'in derslerinin çevirisi olan notları ve sonra Hilmi Ömer Bey'in *Dinler Tarihi*nden ilgili örnekler vereceğiz.

"Fakat burada, hicret gibi kati tarih tarzı yahut faraza Hristiyanlığın ilk mevsuk şهادetleri gibi vakıalar mevzu-ı bahs olamayacağını söylemeliyiz. Hindistan'da bir hadise yahut bir kitap yüz yahut iki yüz sene gibi takriben tarih edebilirsek kendimizi bahtiyar addetmeliyiz"⁸².

"Fakat bütün bunlara rağmen burada, İslam dinin tarih başı tuttuğu hicret gibi kati vakıalara dayanılmaz. Hindistan'da bir hadise yahut bir kitap 100 hatta 200 yıllık bir ihtimalle de olsa tahmin edebilmek" bir muvaffakiyet sayılır"⁸³.

"...Hint dini ve edebiyatını tarihlendirmek için pek nispi olan şu esaslara güveniyoruz: (1)Metinlerde kullanılmış dillerin az çok eski, az çok ileri olmalarına. (2)Yeni metinlerin, daha eskilerinden iktibaslarına, daha eski olanlardan bahsedişlerine. (3)Muhtelif metinlerin yazdığı yahut ima ettiği vakıaların tetkiklerine. (4)Bizzat Hintlilerin yukarıda söylediğim prensibine göre ananelerine"⁸⁴

"Dini edebiyat maddesinde tespitte hizmet eden nispi bir tarihe iniyoruz.(1) Az çok eski, az çok münkeşif muhtelif metinlerin lisanı. (2) En eski metinlerin daha eski metinlerden iktibasâtı ve istişhadâtı. (3) Muhtelif metinlerin ima ettikleri medeniyet vakıalarının tetkiki. (4)Bizzat Hindistan'ın kendi ananesi"⁸⁵.

"bununla beraber, tarih işi büyük ihtilafları mucip olmuştur. Hindistan'ın ilk dini verimi olan Rig-Veda'yı bu dinin en ziyade selahiyettar alimlerinden biri sayılan Winternitz'in milattan 3000-4000 yıl önceye koymasına karşı, bilginlerin çoğunun fikri, bu edebiyatın milattan 1500 1800 yıllarından öteye çıkamayacağı merkezindedir. (...) Biz burada tabiatile, bu kadar zıt fikirlerin... (...) sadece, dini vakıalar hususunda, umumiyetle en ziyade kabul edilmiş olan, en melhuz sayılan tarihleri, biz de kabul edip o suretle tarihleyeceğiz"⁸⁶

"Bu tarih meselesine dair esasen ulema arasında ittifak yoktur. Henüz pek mühim müellifler arasında Hindistan'ın ilk kitabı Rig-Veda'nın kablelmiat üç yahut dört bin sene evvel çıktığını düşünenlere tesadüf olunur. Elyevm ber hayat olan en iyi Hindistan mütehassısı Wintrenitz bu fikirdedir. Müelliflerin ekserisi, kablelmiat 1800-1500 senden öteye çıkmak istemiyorlar ki, bu mubayenet-i efkar yek nazarda takdir edilebilir. Bu kadar

⁸² Dumezil, *Târih-i Edyân Dersleri*, s. 171.

⁸³ Hilmi Ömer Budda, *Dinler Tarihi*, Vakıf Gazete ve Matbaa Kütüphanesi, İstanbul 1935, s. 9.

⁸⁴ Budda, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁵ Dumezil, *Târih-i Edyân Dersleri*, s.171.

⁸⁶ Budda, *a.g.e.*, s. 10.

muttezat efkarın münakaşasını bu tetkike dahil olamaz. Ancak Hint dini vakıalarının melhuz ve en umumiyetle kabul olunmuş tarihi şemasını göstermekle iktifa edeceğiz”⁸⁷.

Dumezil’in derslerinin mütercimi olması sebebiyle ilahiyat fakültesi talebe cemiyetinin neşriyatından olan *Târih-i Edyân Dersleri*ni, bu derslerde ele alınmayan “Japon Dini” kendi ilavesi dışında⁸⁸, Hilmi Ömer Bey Hint ve Çin dinlerini anlatan kısmını *Dinler Tarihi* adlı metnin ana çatısını oluşturacak şekilde kullanmış, bu ana çatıya ancak, Dumezil’in derslerinin ilk kısmını oluşturan Hintle ilgili olan kısmın yaklaşık iki katı olan ilkel dinlerle ilgili metni de, muhtemelen yazmayı vaad ettiği ve *Dinler Tarihi*’nin ikinci cildinde kullanacaktı; ancak yayınlanacak dediği bu metin yayınlanmadığı için, anlaşılan söylediğimizi söylediğimiz ancak bir varsayım olarak kalacak⁸⁹.

Burada söylediklerimiz, Hilmi Ömer Bey’in çalışmasının hiçbir değer taşımadığını göstermeye yönelik olmaktan ziyade, çünkü bu metin –rahatsız edici kavram kullanımlarına⁹⁰– hala Hint dinleri hususunda ülkemizde yazılmış olan en kapsamlı ve güvenilir metin olma özelliğini muhafaza etmektedir, yalnızca, metnin ana çatısını oluşturmak için kullandığı halde kaynakları arasında Dumezil’e yer vermemiş olmasını göstermektedir. Bu kaynak göstermeme aynı şekilde, Dumezil’in bu ders notlarının unutulmasını ve dolayısıyla kaynak olarak kullanılmasını ve Türkiye’deki dinler tarihi geleneğinin, Batılı anlamda gelişimine de engel olmuş olarak görülebilir.

Dumezil’in Türk Akademyası üzerindeki muhtemel bir etkisinin görüldüğü bir diğer kişinin, sosyoloji dersleri verdiği Darülfünun Felsefe şubesindeki öğrencilerinden Pertev Naili Boratav’dır. Boratav’ın ilk önemli yapıtı olan *Koroğlu Destanı* (1931) adlı çalışmasında, konuyla ilgili metinleri toplamakla yetinmeksizin destanın anlatıldığı zamanın ve zeminin, sosyal çevrenin ve anlatıcının metin üzerindeki etkilerini inceler. Demir ve Atılğan, Boratav’ın yaklaşımının metnin kaleme alındığı dönemdeki folklor incelemeleri için yeni bir şey olduğunu ve bunun Dârülfünûn’da hocası olan Dumezil’in etkisi altında şekillendiğini söylerler⁹¹.

⁸⁷ Dumezil, *Târih-i Edyân Dersleri*, s. 171.

⁸⁸ Buda, *a.g.e.*, s. 380-401,

⁸⁹ Budda, *a.g.e.*, s. 1-4.

⁹⁰ Rahatsız edici dil kullanımlarından birisi, belki de en çok göze çarpan, Müslümanların kendi tanrılarını ifade etmek için Kuran’ın kullandığı Allah kelimesini, tanrı yerine olmak üzere her dinin tanrısı için kullanılmasıdır.

⁹¹ Remzi Demir-Doğan Atılğan, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye’de Beşeri Bilimlerin Yeniden İnşası, Elli Portre*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara. <http://kitaplar.ankara.edu.tr.tammetin>.